

Георгій Боднараш

УРЯДОВА КОНФІГУРАЦІЯ ТА ДОСТУП ПАРТІЙ ДО УРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ, РУМУНІЇ ТА РЕСПУБЛІЦІ МОЛДОВА: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

У статті здійснюється комплексний порівняльний аналіз впливу трансформації партійних систем України, Румунії та Республіки Молдова на урядову динаміку та урядову конфігурацію цих країн. У дослідженні проаналізовано особливості доступу партій до урядування. Автор звертає увагу на специфіку укладання парламентсько-урядових коаліцій, а також проаналізував вплив правлячої партійної еліти на стабільність партійних систем.

Ключові слова: порівняльний аналіз, урядова динаміка, теорії коаліцій, урядова конфігурація, доступ партій до урядування, Україна, Румунія, Республіка Молдова.

George Bodnarash. Government party configuration and access to management in Ukraine, Romania and Republic of Moldova: comparative analysis. This article deals with a comprehensive comparative analysis of parties' access to the government in Ukraine, Romania and Republic of Moldova as well as the impact of party system's transformation on the governmental dynamics, governmental conformation in these countries. The research concerns the review of peculiarities to make up the parliamentary and governmental coalitions and the impact of the ruling party elite on the stability of party systems. The author has jumped into such a conclusion that weak variable governmental coalitions result in unsteady outcome of parliamentary elections in our country, and the cause of the government crisis is a wrong procedure of concluding the parliamentary and governmental coalitions.

Key words: comparative analysis, theories of coalitions, governmental dynamics, governmental conformation, parties' access to the government, Ukraine, Romania and Republic of Moldova.

Актуальність цього дослідження зумовлена потребою у комплексному аналізі однієї з найважливіших проблем політичної практики – функціонування та вплив трансформації партійних систем на урядову динаміку в досліджуваних країнах у компаративному вимірі на основі застосування нових методів дослідження. Після розпаду соціалістичних режимів у цих країнах мають місце такі явища, як надзвичайна непрогнозованість результатів виборчих кампаній, неpubлічна міжпартійна конкуренція, недовір'я до політичних партій, недовір'я до урядової коаліції, що змінювали одна одну з неймовірною швидкістю. Тому врахування особливостей конкурентоспроможності політичних партій та конфігурації урядових коаліцій інших постсоціалістичних країн може стати вагомим інструментом для побудови в Україні плюралістичної, демократичної та правової держави зі стабільною парламентською більшістю.

У дослідженні здійснюється детальний порівняльний аналіз урядового виміру функціонування партійних систем України, Румунії та Республіки Молдова з метою більш глибокого визначення спільних та відмінних рис тенденцій розвитку їх партійних систем.

На жаль, українська політологічна література не достатньо комплектована дослідженнями, які розглядають проблеми урядової конфігурації, динаміки та доступу партій до урядування. Проте зарубіжна порівняльна політологія більш глибоко досліджує цю проблематику. Румунський дослідник І. Чобану [19; 20] здійснив порівняльний аналіз урядової динаміки та конфігурації в Болгарії, Естонії, Латвії, Польщі, Румунії, Угорщині та Чехії. На пострадянському просторі цю проблематику вивчає низка дослідників, як В. Ачкасов [1], М. Лахижа [9–11], А. Романюк [13; 14], С. Серьогіна [15], Н. Нижник [12], Н. Вінничук [4] та В. Галишев [5, 6]. Однак вони не розглядають закономірності впливу урядової

еволюції на функціонування партійних систем України та Румунії у порівняльному вимірі.

Мета цього дослідження полягає у виявленні особливостей та вивченні закономірностей формування і функціонування урядів, доступу партій до урядування, впливу урядової еволюції на функціонування партійних систем України, Румунії та Республіки Молдова у порівняльному вимірі. Завдання дослідження полягає у здійсненні комплексного порівняльного аналізу урядової динаміки, конфігурації та доступу партій до урядування у досліджуваних країнах у період останніх трьох електоральних циклів. Предметом дослідження є порівняльний аналіз впливу запропонованих показників на еволюційну динаміку партійних систем досліджуваних країн у період останніх трьох електоральних циклів.

Дослідження урядової динаміки та конфігурації було запропоновано сучасним компаративістом П. Мейром як незалежні змінні вимірювання рівня стабілізації партійної системи (див. табл. 1).

Таблиця 1

**Модель дослідження стабільності
партійних систем П. Мейра***

ІНДЕКСИ	СТАБІЛЬНІ ПАРТІЙНІ СИСТЕМИ	НЕСТАБІЛЬНІ ПАРТІЙНІ СИСТЕМИ
УРЯДОВА ЗМІННІСТЬ	АБСОЛЮТНА/ НУЛЬОВА	ЧАСТКОВА
УРЯДОВА КОНФІГУРАЦІЯ	КОАЛІЦІЙНА (ФАМІЛІЗОВАН А)	ІННОВАЦІЙНА
ДОСТУП ПАРТІЙ ДО УРЯДУВАННЯ	ЗАКРИТИЙ	ВІДКРИТИЙ

* Складено за: [22, с. 444].

Урядова динаміка – рівень зміни партійного складу урядів після проведення чергових виборів. *Урядова конфігурація* є коаліційною (фаміліарною), якщо правляча коаліція політичних партій після перемоги на чергових виборах зберігає той самий формат коаліції або урядова партія заново утворює новий уряд. *Доступ партій до урядування* – коли всі (або більшість) партій, які отримали парламентське представництво, беруть участь у формуванні уряду.

Після виборів до Верховної Ради України 2002 р. при владі залишилися пропрезидентська партія «За Єдину Україну». Після виборів 2006 р. офіційно було оголошено про утворення *помаранчевої урядової коаліції* у складі 239 депутатів, але 6 липня 2006 р. зачитано 30 персональних заяв депутатів-соціалістів про вихід з коаліції, що стало основою для утворення коаліції в іншому форматі [3]. Вже 7 липня 2006 р. оголошено про утворення «*антикризової коаліції*» у складі Соціалістичної Партії України (СПУ), ПАРТІЇ РЕГІОНІВ (ПР) та Комуністичної Партії України (КПУ). Але на перших порах у складі коаліційного уряду працювали п'ять представників «Нашої України», які обіймали міністерські посади, що були віднесені до компетенції коаліції депутатських фракцій. Жодна політична угода при цьому не підписувалася, що дає певні підстави називати таку співпрацю «*фактичною розширеною коаліцією*». Таким чином, *урядова змінність* була частковою, а *урядова конфігурація* інноваційною. Враховуючи те, що урядова коаліція була утворена на основі 3 із 5 партій, представлених у парламенті, то *доступ до урядування* був відкритим (див.табл.2).

Таблиця 2

Еволюція урядової динаміки в Україні*

Змінна/ Роки	2006	2007	2012	Тип системи
Урядова змінність	Часткова	Абсолютна	Абсолютна	Нестабільна (1/3)
Урядова конфігурація	Інноваційна	Інноваційна	Інноваційна	
Доступ партій до урядування	Відкритий	Відкритий	Закритий	
Рівень стабільності	0	1/3	2/3	

27 травня 2007 р. підписано Спільну заяву Президента України, Голови Верховної Ради України і Прем'єр-міністра України щодо невідкладних заходів, спрямованих на розв'язання політичної кризи шляхом проведення позачергових виборів до Верховної Ради України у 2007 р. Після цих виборів *урядова динаміка* була *абсолютною*, оскільки новий уряд спершу був утвореним із Блоку Юлії Тимошенко (БЮТ) та «Нашої України–Народної Самооборони» (НУНС), а згодом до них приєднався й Блок Литвина, які утворили «Коаліцію демократичних сил». Таким чином, доступ до урядування залишався відкритим і після проведення дострокових виборів, що є ознакою нестабільних партійних систем.

Після проведення президентських виборів 2010 р. в парламенті утворилася нова коаліція «Стабільність та реформи» у складі ПР, Партії Литвина та комуністів, яка сформувала уряд М. Азарова, до складу якого увійшли ще й 2 представників «Єдиного центру». Вищепроаналізовані зміни демонстрували *перманентну ротацийну часткову урядову динаміку* та *інноваційну урядову конфігурацію* у період одного скликання Верховної Ради, адже цього разу

* Складено за: [3; 7, с. 1–4; 8; 16, с. 3; 17, с. 43].

Блок Литвина приєднався вже до опозиційного блоку політичних сил. Після парламентських виборів 2012 р. за поданням Президента Віктора Януковича Верховна Рада України 13 грудня 2012 р. затвердила Прем'єром Миколу Азарова 252 голосами депутатів від ПР та КПУ. Унаслідок переходу до змішаної пропорційно-мажоритарної виборчої системи Блок Литвина втратив свої позиції. Таким чином, після останніх парламентських виборів *урядова змінність є абсолютною, урядова конфігурація – інноваційною, а доступ партій до урядування – закритим*, адже ВО «Свобода», Партія «УДАР» В.Кличка та ВО «Батьківщина» перебувають в опозиції. Отже, вперше за три останні проаналізовані цикли доступ партій до урядування в Україні є закритим, що є рисою стабільних партійних систем, та політичні сили, що здійснюють керування країною після виборів, зберегли свої урядові позиції (уряди Ю. Єханурова 2005–2006 рр. та В. Януковича 2006–2007 рр. не беруться до уваги, оскільки після відставки першого уряду Ю. Тимошенко склад уряду лише частково змінився), що може в перспективі позитивно вплинути на стабілізацію партійної системи.

Унаслідок парламентських виборів 2000 р. в Румунії новий уряд був утворений Соціально-Демократичною Партією (СДП). Щодо типу *урядової конфігурації* в Румунії, то СДП в альянсі з Гуманістичною Партією (ГП) сформували *двопартійний уряд меншості*. На практиці підтримка цього альянсу ДСУР надає йому характеру *маскованої коаліції*. У результаті парламентських виборів 2004 р. уряд сформований коаліцією із Ліберально-Національної Партії (ЛНП) (92 мандати) та Ліберально-Демократичної Партії (ЛДП) (69 мандатів) за підтримки Демократичного Союзу Угорців Румунії (ДСУР) (32 мандати), та ГП (30 мандатів), а також представників національних меншин (28 мандатів), що дозволяє стверджувати про *відкритий доступ партій до урядування*. Незважаючи на те, що ГП сформувала уряд разом з СДП у 2000 р., *урядова змінність була абсолютною*, оскільки ГП та ЛДП перейшли в опозицію у 2007 р. Таким чином,

до влади прийшов абсолютно інший блок партій. Це дозволяє констатувати перманентне чергування при владі двох протилежних політичних сил, що є рисою стабілізації партійної системи (див. табл. 3).

Таблиця 3

Еволюція урядової динаміки в Румунії*

Змінна/ Роки	2004	2008	2012	Тип системи
Урядова змінність	Абсолютна	Часткова	Часткова	Нестабільна (1/3)
Урядова конфігурація	Інноваційна	Інноваційна	Інноваційна	
Доступ партій до урядування	Відкритий	Закритий	Закритий	
Рівень стабільності	1/3	1/3	1/3	

Однак ситуація була все ж таки достатньо складною, адже коаліція, що утворила уряд, була *«переможною»*, оскільки сформована парламентська більшість (53%), проте модель коаліції не була *«мінімальною»*, адже складається аж з 5 партій-суб'єктів коаліції та представників національних меншин. Вихід найменшого суб'єкта з коаліції – ГП призвів би до зникнення більшості та появи меншості у 47%. У тому разі, коли поведінка та стратегії еліт є конфронтаційними, а не коаліційними, як у розвинених консоціальних демократіях Бельгії, Нідерландів та Фінляндії, такі широкі коаліції часто дестабілізують партійні системи. В періоді цього електорального циклу *урядова конфігурація* залишалася абсолютно *інноваційною*.

Проте після парламентських виборів 2008 р. *урядова змінність* була *частковою*, оскільки до влади знову прийшли ЛДП, але тепер уже у коаліції зі СДП. Кабінет

* Складено за: [17, с. 43; 18, с. 266–271; 24].

Е. Бока був *частково інноваційним*, адже складався з представників двох основних гравців політичного життя Румунії – ЛДП та СДП+Консервативна Партія (колишня ГП), які отримали 329 депутатських та сенаторських мандатів, тобто 75% всіх парламентських місць, що дає змогу констатувати про наявність двопартійної коаліції. В інтерпретації А. Лійпхарта, з одного боку, цей формат уряду відповідає *кабінету, який спирається на максимальну (45–80%) кількість місць у парламенті (надмірна коаліція) («cabinete supradimensionate»)* [21, р. 98], але, з іншого боку, є *кабінетом мінімально-переможної коаліції (за В. Райкером)*, адже він є *«переможним»*, оскільки партії, які утворюють уряд контролюють більшість парламентських місць, проте є й *«мінімальним»*, адже не включає жодної зайвої партії для здобуття парламентської більшості. Складність класифікації цього типу уряду полягає ще й у тому, що ця коаліція є *«мінімальною»* з погляду кількості суб'єктів, але не є *«мінімальною»* щодо розмірів, оскільки контролює аж 72% парламентських місць. Понад те, доступ *партій до урядування був закритим*, адже ГП не мала представників в уряді.

Цей формат коаліції ситуативно відповідає й моделі *мінімально зв'язаної коаліції* Р.Аксельрода [21, р. 102]. Відповідно до його теорії ефективна коаліція утворюється на основі критеріїв, які *«пов'язують»* членів партій, тобто коаліція утворена партіями, які є *«сусідніми»* в політичному спектрі та не містять зайвих параметрів.

У 2009 р. на основі угоди між ЛДП, ДСУР з депутатською групою від національних меншин та новоутвореною парламентською партією Національний Альянс Прогресу Румунії (НАПР) сформована нова урядова коаліція. Однак і ця коаліція виявилася не життєздатною, адже після подання у відставку уряду Е. Бока новим прем'єром став М. Резван-Унгуряну, який також був змушений подати у відставку внаслідок втрати довіри до уряду. 7 травня 2012 р. в Румунії утворена нова парламентська більшість на основі новоствореного Соціально-Ліберального Союзу (СЛС) у складі СДП та Правоцентристського

Альянсу (ЛНП та КП), яка формувала перший уряд В. Понти. Згодом до СДП приєднався й НАПР, внаслідок чого утворився Лівоцентристський Альянс у складі СЛС. Після парламентських виборів 2012 р. був утворений другий уряд В. Понти, до якого увійшли 14 представників СДП, 10 представників НЛП, 2 представники КП, 2 представники НАПР та 1 незалежний. Враховуючи те, що до другого уряду В. Понти увійшли представники 4 із 9 представлених в парламенті політичних сил, можна стверджувати, що *доступ до урядування став закритим*. У Румунії, так само як і в Україні, на останніх парламентських виборах політична сила, яка керувала країною, спромоглася зберегти свої урядові позиції і після виборів, проте вже за допомогою укладання альянсів зі своїми партнерами.

Цікаві показники *урядової динаміки* продемонстровані у Республіці Молдова. Після дострокових парламентських виборів 2005 р. було утворено другий комуністичний уряд В. Тарлева та встановлено *синдром абсолютної влади* КПрМ, що дозволяє стверджувати про *нульову урядову динаміку*, про *коаліційну урядову конфігурацію* та *закритий доступ до урядування* (див. табл. 4).

Таблиця 4

Еволюція урядової динаміки в Республіці Молдова *

Змінна/ Роки	2005	2009	2010	Тип системи
Урядова змінність	Нульова	Абсолютна	Нульова	Стабільна 2/3
Урядова конфігурація	Коаліційна	Інноваційна	Коаліційна	
Доступ партій до урядування	Закритий	Відкритий	Відкритий	
Рівень стабільності	3/3	1/3	2/3	

* Складено за: [2; 17, с. 18–53; 24].

Понад те, це свідчить про стабілізацію партійної системи, однак не демократичної, а навпаки – авторитарної. Формуючи комуністичний уряд, КПРС дістала *зовнішню підтримку* від Демократичної Партії Молдови (ДПМ), Соціально-Ліберальної Партії (СЛП), Християнсько-Демократичної Народної Партії (ХДНП) та Національно-Ліберальної Партії (НЛП) і Партії Соціальної Демократії (ПСД) – політичних сил, які утворилися в парламенті після виборів 2005 р. З 31 березня 2008 р. по 10 червня 2009 р. у Республіці Молдова був утворений новий уряд, який очолив З. Гречанной.

Кардинально змінилася партійна структура парламенту Республіки Молдова внаслідок парламентських виборів від 5 квітня 2009 р. З 10 червня по 25 вересня 2009 р. був утворений другий уряд (голова – З. Гречанной). Проте 15 червня 2009 р. президент республіки В. Воронін розпустив молдовський парламент. Після дострокових виборів від 29 липня 2009 р. лідерами чотирьох демократичних політичних сил (Ліберально-Демократична Партія Молдови (ЛДПМ), Ліберальна Партія (ЛП), ДПМ та Альянс «Наша Молдова» (АНМ) уклали угоду про створення урядової коаліції «Альянс за європейську інтеграцію» (АЄІ), яка мала контролювати 53 парламентські мандати зі 101. 25 вересня 2009 р. прем'єром став лідер ЛДПМ В. Філат, але для виборів президента, де необхідний 61 голос, їм потрібно було домовлятися з партією комуністів, яка мала 48 мандатів і змогла заблокувати вибори і домогтися розпуску парламенту. Отже, можна вважати, що *урядова конфігурація була інноваційною, урядова динаміка – абсолютною, а доступ партій до урядування – відкритий*. Після дострокових виборів 2010 р. 14 лютого 2011 р. був утворений другий уряд В. Філата, також на основі АЄІ. Проте вже без АНШ, яка не потрапила до нового парламенту і влилася у ЛДПМ. Отже, й після дострокових виборів 2010 р. ситуація в Молдові не змінилася. Це свідчить про тенденції стабілізації партійної системи, адже з проаналізованих партійних систем тільки у цій країні ми зафіксували

внаслідок двох виборів (2005 та 2010 рр.) ознаки стабілізації партійної системи.

Таким чином, можна стверджувати, що партійні системи України та Румунії під час проаналізованих електоральних циклів продемонстрували виключно *інноваційну урядову конфігурацію*, що є характерною рисою нестабільних партійних систем. Таке явище спричинене постійним відкритим доступом політичних партій до укладання парламентської більшості, а відтак і формуванням нового уряду. Єдина країна, у якій партійна система продемонструвала під час двох електоральних циклів *коаліційну урядову конфігурацію*, є Республіка Молдова.

Відповідно до запропонованої методології такий тип урядової конфігурації є рисою стабільних партійних систем. Для партійної системи Республіки Молдова це було спричинено тим, що на виборах 2001 р. перемогу здобула КПРМ, яка брала участь у формуванні першого коаліційного уряду технократів Д. Брагіша у 1999 р., встановила в країні так званій *синдром домінуючої влади*, що спричинило *замороження* партійної системи. Це дає змогу зафіксувати часткову урядову змінність після виборів 2001 р. у цій країні. Після виборів 2005 р. КПРМ зберегла лідерські позиції, що привело до коаліційної урядової конфігурації, нульової урядової змінності, *закритого доступу до урядування* та консолідації *синдрому домінуючої влади комуністів* у країні. Це єдиний випадок в еволюції проаналізованих партійних систем, коли характеристики урядової динаміки відповідають рисам стабільних партійних систем, коли партійна система стала стабільною, але недемократичною.

У Румунії також було встановлено *синдром домінуючої влади СДП* після виборів 2000 р., однак ця політична сила не спромоглася зберегти свої позиції, що привело до постійної *інноваційної урядової конфігурації* та *часткової урядової змінності*. В історії еволюції партійної системи України також можна зафіксувати *нульову урядову змінність* (2002 р.), однак без *коаліційної урядової конфігурації*, що не приводить до стабілізації пар-

тійної системи. У 2006 р. урядова змінність стає частковою, що є рисою дестабілізації партійної системи. На дострокових виборах 2007 р. та внаслідок виборів до Верховної Ради України 2012 р. урядова змінність була абсолютною, що є рисою стабільних партійних систем, однак за умов постійної урядової кризи в нашій країні це не привело до стабілізації партійної системи України.

В еволюції урядової динаміки Румунії також була зафіксована *абсолютна урядова змінність*, що є ознакою стабільних партійних систем, проте на наступних виборах (2008 та 2012 рр.) вона стає частковою, що не сприяє стабілізації партійної системи.

На основі проведеного дослідження можна констатувати, що закритий доступ партій до урядування є характерним для стабільних партійних систем, однак у випадку Республіки Молдова та України це має більше негативних наслідків, адже за умов «замороження» партійної системи нові партії не мають доступу до утворення парламентської більшості. Понад те, в нашій країні дестабілізуючим елементом є постелекторальна поведінка партійних еліт, постійні «*коаліціади*», що спричинюють партійно-парламентську кризу, а отже, і урядову кризу. Нам потрібно запозичити досвід Румунії 2001 р. в укладанні урядової коаліції, коли до влади прийшла СДП, урядування якої характеризувалося стабільністю. Адже, коли стабільно функціонували політичні інститути, поведінка політичних еліт була консенсусною щодо питань зовнішньої політики, що позитивно вплинуло на здійснення політичних реформ. Як показує румунський досвід утворення коаліційного уряду між ЛДП та ЛНП 2004 р., ключовим під час створення коаліції має бути детальне узгодження програми діяльності майбутньої коаліції між усіма її учасниками. Розподіл посад має відбуватися лише після погодження програми та досягнення принципового рішення про створення коаліції. При цьому, він відбувається пропорційно до представництва тієї чи іншої партії у парламенті. Однак погоджена програма дій не може бути гарантією стабільної діяль-

ності коаліції на тривалий час. Зі створенням коаліційного уряду, крім проведення всередині нього функціональної координації, виникає потреба ведення політичної координації між партіями-членами коаліції та всередині них. Адже виникають нові питання політики і позицію щодо них треба щоразу узгоджувати. Саме тому коаліція «Правдивість та Справедливість» 2004 р. зазнала кризи у 2007 р.

Щодо України можна стверджувати, що на сьогодні є лише два підходи до створення коаліції: «розподіл посад» або ж створення коаліції із визначенням «ключових принципів». Однак жодна політична сила наразі не обговорює можливість створення спільної програми дій уряду до моменту затвердження його кадрового складу, а тим більше не заглиблюється у ризики створення коаліції, тобто не обговорює спірні питання державної політики.

В Україні та Румунії значним наслідком нестабільних результатів парламентських виборів є слабкі урядові коаліції, що часто змінюються. Майже скрізь урядування коаліції певного формату не триває від одних виборів до інших. За останні три електоральні цикли виборці вже принаймні один раз випробували практично всі альтернативи. Позитивним у цьому розвитку є те, що демократичні зміни урядів стали природним, наскрізь нормальним явищем, що укорінилися урядові системи з подібною черговістю урядів, що кожна партія вже була принаймні один раз і в уряді, і в опозиції, що більше не існує спадкоємної домінантності однієї політичної партії.

Найвдалішими прикладами постійних «коаліціад» можуть бути угоди з приводу утворення урядів в Україні та Румунії у період 2007–2011 рр. У цій частій зміні урядів ми мусимо бачити основну проблему якості урядування. Негативні фактори зростають: коротка тривалість урядової політики змушує уряд ставити акцент на досягнення короткотермінового успіху і надає йому популістських рис, якщо уряд і ризикує проводити структурні реформи, він наражається на небезпеку бути швидко відстороненим, оскільки успіх від таких реформ не при-

ходить відразу; короткі терміни урядування провокують на пошук «легкої здобичі», тобто призводять до посилення корупції. Відсутність безперервності урядування має також багато негативних наслідків. Для того, щоб справді щось досягти і довести реформи до успіху, необхідні, як правило, мінімум дві урядові каденції поспіль, як у Республіці Молдова 1999–2001–2005 рр.

Чи буде в Україні стабільна коаліційна політика та стабільні уряди, багато в чому залежатиме від поведінки партійної еліти та типу урядової змінності, урядової конфігурації та типу доступу партій до урядування внаслідок наступних парламентських виборів. Відповідно до двох концепцій електоральної політології – раціонально-теоретичної та культурно-модернізаційної – можна виділити два основні напрями розвитку тематики цього дослідження. По-перше, є потреба у спостереженні за подальшим розвитком тенденцій і впливів виборів на конфігурацію парламентської більшості для підтвердження існуючих та виділення нових закономірностей у функціонуванні урядових коаліцій та розвитку партійних систем. По-друге, необхідне постійне дослідження поведінки електорату та політичних еліт, сегментів багатоскладового суспільства в Україні задля чіткого виділення потреб суспільства та розуміння контексту розвитку урядових, партійних і політичних систем.

1. Ачкасов В. Россия как разрушающееся традиционное общество [Текст] / В. А. Ачкасов // Полис. – 2001. – № 3. – С.83–92.

2. Боднараш Г. В. Индекс електоральної уразливості урядів України та Румунії: компаративний аналіз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/bodnarash-gv-indeks-elektoralnoyi-urazlivosti-uryadiv-ukrayini-ta-rumuniyi-komparativniy-analiz/>

3. Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/site/p_fractions/

4. Вінничук Н. Типологія політичної опозиції [Текст] / Н. Вінничук // Політичний менеджмент. – 2007. – № 3. – С.51–59.

5. Галишев В. Коаліції партій у парламентах [Текст] / В. Голишев // Політика і час. – 2003. – № 5 – С.15–21.

6. Голишев В. Феномен парламентської більшості [Текст] / В. Голишев // Політика і час. – 2003. – № 3. – С.3–10.

7. Карасьов В. Фабрика влади: Політична більшість: сфальсифікують? Чи виберемо?: [Пробл. формування поствиборної більшості на протязі вибор. циклу в Україні 2002–2004–2006 рр. (Парламентські вибори, вибори Президента України)] [Текст] / В. Карасьов, У. Кириєнко // День. – 2005. – 2 лип. – С.1–4.

8. Лячинський С. Вибори та формування коаліції в Україні і Польщі. Порівняльний аналіз [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://polityka.in.ua/info/35.htm/>

9. Лахижа М. Респонсивність як умова модернізації суспільства [Текст] / М. І. Лахижа // Теорія та практика державного управління : зб. наук. праць. – Х. : Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2009. – Вип. 1 (24). – С.41–45.

10. Лахижа М. Модернізація публічної адміністрації: теоретичні та практичні аспекти : [монографія] / М. І. Лахижа. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2009. – 289 с.

11. Лахижа М. Умови та причини трансформації урядів у республіці Польща (1989–2008 роки) [Текст] / М. І. Лахижа // Вісник НАДУ. – 2009. – № 1. – С.16–24.

12. Нижник Н. Впровадження моделі «парламентська більшість – коаліційний уряд»: аналіз проблеми [Текст] / Н. Р. Нижник // Стратегічна панорама. – 2004. – № 4. – С.54–60.

13. Романюк А. Типологія урядових кабінетів в країнах Західної Європи: порівняльний аналіз [Текст] / А. Романюк // Вісник Львівського університету. Серія : Філософські науки. – 2007. – Вип. 10. – С.235–244.

14. Романюк А. Уряди меншості у системі урядів країн Західної Європи [Текст] / А. Романюк // Вісник Львівського університету. Серія : Міжнародні відносини. – 2006. – Вип.17. – С.88–94.

15. Серьогіна С. Порядок формування уряду за різних форм правління [Текст] / С. Г. Серьогіна // Проблеми законності. – 2004. – № 12. – С.3–8.

16. Чи буде парламентська більшість?: [Коментарі Голови Верховної Ради України В.Литвина щодо проблематики формування нової парламентської більшості] [Текст] // Демократична Україна. – 2005. – 28 лип. – С.3.

17. Bodnaraş G. Dinamica și «înghețarea» temporară a sistemelor de partide din Europa Centrală și de Est (studiu comparativ) [Текст] / G. Bodnaraş // Glasul Bucovinei. – 2010. – № 3. P.18–53.

18. Boboc I. Conflict istoric și e-conflict între partidele politice din România [Текст] / I. Boboc // Sfera politicii. – 2006. – № 14. – P.40–46.
19. Ciobanu I. Stabilitatea sistemelor de partide din Europa de Est : Un parcurs imprevizibil [Текст] / I. Ciobanu // Sfera politicii. – 2004. – № 112. – P.33–38.
20. Ciobanu I. Sistemul românesc de partide : de la competiție spre coluziune [Текст] / I. Ciobanu // Sfera politicii. – 2006. – № 123–124. – P.5–20.
21. Lijphart A. Modele ale democrației : Forme de guvernare și funcționare în treizeci și șase de țări [Текст] / A. Lijphart. – Iași : Polirom, 2006. – 319 p.
22. Toole J. Government formation and party systems stabilization in east central Europe [Текст] / J. Toole // Party politics. – 2000. – № 6. – P. 444.
23. Vaida O. Clivaje politice în România post-comunistă [Текст] / O. Vaida // Sfera politicii. – 2006. – № 123–124. – P. 21–27.
24. Zarate [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.zarate.com/>